

В.А. Добровольский

Леонард Эйлер и изучение его творчества в Украине (к 300-летию со дня рождения ученого)

Дан очерк жизни и творчества Л.Эйлера (1707—1783), рассмотрены труды украинских математиков и историков математики, посвященные изучению его научного наследия и многогранной деятельности.

С.П. Руда

Професор В.В. Підвисоцький (до 150-річчя від дня народження)

Розповідається про життя, наукову та організаційну діяльність українського і російського патолога В.В.Підвисоцького (1857—1913).

Народився Володимир Валеріанович Підвисоцький 5 червня 1857 р. на Чернігівщині, у селі Максимівка Борзенського повіту. Володимир був наймолодшою дитиною в родині — мав трьох старших братів. Його мати, Наталія Миколаївна Величко, була дочкою поміщика Полтавської губернії, а батько, Валеріан Йосипович Підвисоцький

(1822—1892), що походив з чернігівських дворян польського походження, дуже захоплювався наукою. У 1842 р. він закінчив юридичний факультет Дерптського (Тартуського) університету і працював за фахом, а у 1872 р., вже у 50-річному віці, вийшовши на пенсію, знову вступив до Дерптського університету, цього разу до медичного факультету [1]. Завершивши навчання у 1878 р. зі ступенем доктора медицини, у 1879—1885 рр. В.Й.Підвисоцький працював приват-доцентом фармакології Дерптського університету, а з 1886 р. — ординарним професором Казанського університету [2].

Батьківський інтерес до наукових знань впливав на формування особистості його сина, який, отримавши початкову освіту у Женевській класичній колегії (1865—1867) [3], із золотою медаллю закінчив Житомирську класичну гімназію і у 1877 р. вступив до медичного факультету Київського університету св. Володимира [4]. Один з його товаришів по університету, І.А.Лінниченко, згадував: «отличительной чертой Подвысоцкого, кроме редкой живости и подвижности, было его редкое добродушие, необыкновенная общительность... Подвысоцкий любил литературу, иску-

© С.П. Руда, 2007

ство, музику. Он немного играл на фортепиано, очень любил пение...к живописи имел вкус и хорошо понимал относительные достоинства картин и скульптуры» [5]. Проте більш за все він любив науку. Ще студентом він почав працювати в лабораторіях патологічної анатомії Г.М.Мінха, загальної патології Н.А.Хржонщевського, гістології П.І.Пережжя.

Під час цих занять у Підвисоцького з'явився інтерес до вивчення «мікросвіту» — бактерій, дріжджів, нижчих грибів. Першу свою студентську працю («Новые данные о тончайшем строении поджелудочной железы с историческим очерком учения об анатомии её строения», 1882) він виконав на кафедрі гістології у П.І.Пережжя, який прикладав чимало зусиль для того, щоб його учні оволоділи мікроскопічною технікою. У цьому ж році вийшла друга праця В.Підвисоцького — «Кефир (Бродило и лечебный напиток из коровьего молока)», що витримала 5 видань і була перекладена на німецьку та французьку. Про лікувальну дію кефіру В.В.Підвисоцький доповів 8 січня 1883 р. на засіданні Товариства київських лікарів [6]. По закінченні університету і отримання звання лікаря він був відраджений на два роки за кордон починаючи з 1 липня 1885 р. [7].

Впродовж першого року перебування за кордоном В.В.Підвисоцький працював у Німеччині: в місті Тюбінгені у патологоанатома Циглера, фізіолога Грютцнера, фізико-хіміка Хуфнера. Але вже у липні 1886 р. повернувся на батьківщину і 21 жовтня захистив дисертацію «Возрождение печёночной ткани у млекопитающих животных (экспериментальное исследование)». У передмові зазначалося, що робота виконана у Патологічному інституті професора Циглера у Тюбінгені. Опоненти Г.М.Мінх та Н.А.Хржонщевський дали схвальний відзив, і всі присутні приєдналися до цієї думки [8]. 13 грудня 1886 р. В.В.Підвисоцький отримав звання приват-доцента із загальної та

експериментальної патології і невдовзі знову виїхав за кордон. Другий рік свого відрядження він відбув спочатку у патолога Боллінгера у Мюнхені, а потім у Парижі в лабораторії Л.Пастера.

Після повернення з-за кордону В.В.Підвисоцький розпочинає напружену творчу працю, в якій можна виділити три періоди: київський (1887—1900), одеський (1900—1905) та петербурзький (1905—1913) [9].

Вагомою часткою наукової діяльності В.В.Підвисоцького у Києві були його дослідження в галузі регенерації залозистої тканини (печінки, підшлункової залози, слинних залоз, нирок) при її ушкодженні, розпочаті під час підготовки докторської дисертації. Ця проблема стала стрижневою у створеній ним при Київському університеті школі патофізіологів. Серед членів цієї школи можна назвати майбутнього президента Академії наук України О.О.Богомольця, академіків Р.Є.Кавецького, В.П.Комісаренка, М.М.Сиротиніна, професора Н.Б.Медведеву та ін. [10].

Значний внесок зробив В.Підвисоцький і у розвиток мікробіології і імунології, заснувавши мікробіологічну школу, що сформувалася при кафедрі загальної патології Київського університету. Теоретичне вивчення проблем імунітету та інфекційного процесу як такого тісно поєднувалося тут з епідеміологічним напрямком. Проблемами патології інфекцій він займався разом зі своїми учнями І.Г.Савченком, Л.О.Тарасевичем та Д.К.Заболотним, який, перевівшись з Новоросійського університету до Київського, потрапив одразу на третій курс медичного факультету, на кафедру Підвисоцького. Пізніше у промові, присвяченій пам'яті улюбленого професора, виголошеній у засіданні Петербурзького мікробіологічного товариства 9 лютого 1913 р., він розповідав про його манеру читання лекцій: «до аудиторії не входить, а вбігає звичайна собі середнього зросту ще не стара людина. У руках — ніяких папірців. І

прямо до дошки. Читає лекцію по пам'яті, найважливіше занотовує... Закінчує лекцію найцікавішим. Усі заінтриговані: а що далі? Дізнаєтесь, каже, на наступній лекції. І прямує через бокові двері до своєї лабораторії» [11, с.285].

Київська лабораторія професора В.В.Підвисоцького стала одним із визнаних центрів вітчизняної мікробіології [12]. Саме тут у 1893 р. Д.К.Заболотним та І.Г.Савченком був проведений відомий дослід самозараження холерою для доведення можливості пероральної вакцинації проти цієї хвороби. На кафедрі загальної патології Київського університету сформувалася друга, мікробіологічна, школа Підвисоцького: Ф.І.Ломінський, І.Г.Савченко, Д.К.Заболотний, Л.О.Тарасевич, С.М.Щастний, Ф.Ф.Скшиван, В.К.Стефанський, В.З.Омельченко та ін.

У Києві В.В.Підвисоцьким був створений 2-томний підручник «Основи загальної та експериментальної патології» (1891—1894). Це видання, що набуло великої популярності, неодноразово перевидавалося, перекладалося на іноземні мови, зокрема японську. У другому томі йдеться про загальну патологію інфекційних хвороб. Книга починається з історичного нарису розвитку уявлень про паразитарну природу інфекційних захворювань від давніх часів до кінця ХІХ ст. Потім подаються відомості щодо систематичного положення мікробів та їх біологічних властивостей, детально обговорюються питання боротьби поліморфістських та мономорфістських течій у мікробіології. Протягом 1896—1902 рр. регулярно виходив один з кращих медичних часописів того часу «Русский архив патологии, клинической медицины и бактериологии», ініціатором, засновником та редактором якого був В.В.Підвисоцький. Секретар журналу Д.К.Заболотний з теплою згадував про засідання редакції: «...нерідко після лабораторної роботи збиралися у нього в редакції, де склалися плани розширення та

поліпшення журналу. Своїх гостей В.В.любив пригощати нехитрою вечерею, що складалася звичайно з молока, шинки і фруктів, які він сам розподіляв порівну між присутніми. Іноді ми заставляли його за малюванням якогось пейзажу... Люблячи природу, він намагався закріпити її краси на папері й робив це нерідко досить вдало та швидко» [11, с.287].

В.В.Підвисоцький брав активну участь в роботі науково-громадських організацій Києва. На засіданнях Київського товариства лікарів він часто виголошував доповіді та виступав у дискусіях. Як член Товариства для боротьби із заразними хворобами він був причетний до організації Київського бактеріологічного інституту і деякий час був його директором. У 1896 р. він був членом організаційного комітету VI Пироговського з'їзду лікарів і головою однієї з його секцій. Водночас з науковою та видавничою діяльністю вчений займався суто практичними питаннями: завідував лікарнею для нахожих хворих (1890), очолював боротьбу з епідемією холери в Києві (1892), особисто завідуючи холерним баракком та організовуючи курси сестер милосердя.

У 1900 р. у Новоросійському університеті розпочав свою діяльність медичний факультет, для організації якого багато зробив В.В.Підвисоцький. 18 квітня 1900 р. за наказом міністра освіти він був переведений до Одеси і 1 травня призначений деканом цього факультету. Завдяки зусиллям В.В.Підвисоцького всі кафедри новоствореного факультету були забезпечені висококваліфікованими викладачами, а сам він очолював кафедру загальної патології [13]. Разом із ним до Одеси приїхали Л.О.Тарасевич та С.М.Щастний. Вони організували на кафедрі практичні заняття з бактеріології, які привернули увагу багатьох студентів та лікарів міста. В Одесі працювали й інші учні Підвисоцького: О.Ф.Маньковський, В.К.Стефанський, О.О.Богомолец. Дослідження з інфек-

ційної патології проводили на кафедрі Підвисоцького В.В.Воронін, М.Ф.Гамалія.

Перебуваючи в Одесі, В.В.Підвисоцький продовжує часто виїжджати за кордон. У 1900 р. на XIII Міжнародному з'їзді лікарів у Парижі він був обраний почесним головою, а у 1901 р. університет відрядив його до Німеччини для передачі ювілейної адреси Рудольфу Вірхову.

В Одесі В.В.Підвисоцький не припиняє своєї видавничої діяльності. Разом із ним сюди переїхав журнал «Русский архив патологии, клинической медицины и бактериологии», а навесні 1901 р. його затвердили редактором журналу «Русский врач». Відразу по приїзді до Одеси В.В.Підвисоцького обрали головою Одеського бальнеологічного товариства, роботою якого він керував до 1908 р.

На жаль, організаційні та адміністративні обов'язки декана факультета вимагали від В.В.Підвисоцького забагато сил. Суспільно-політичні обставини 1903—1904 рр. призвели до студентських заворушень та до розколу між викладачами університету. Тому, отримавши пропозицію зайняти посаду директора Інституту експериментальної медицини у Петербурзі, В.В.Підвисоцький одразу погодився і у серпні 1905 р. залишив Одесу.

Як згадував один із сучасників Підвисоцького, «Среди сереньких будней скучного, холодного и официального Петербурга, где даже всякий талант быстро принимает на себя печать неврастеника или мрачного меланхолика, покойный проф. В.В.Подвысоцкий был совершенно исключительным явлением. С Юга, где он проделал значительную часть своей учёной карьеры, где родился и учился, он привёз сюда свой неугомонный темперамент, свою паразитическую трудоспособность и бодрость духа, счастливое умение всегда бодро и весело, с надеждой смотреть вперёд» [14, с.164].

На час призначення В.В.Підвисоцького директором інституту в ньому зосередилися відомі вчені, яскраві особистості, керувати якими було нелегким завданням. Тактовність та доброзичливість, притаманні Володимирі Валеріановичу, дозволили йому успішно справлятися з ним. Разом з посадою директора вчений успадкував й інші обов'язки: члена Медичної ради Міністерства внутрішніх справ, редактора інститутського журналу «Архив биологических наук», члена різних комісій.

Водночас В.В.Підвисоцький взяв на себе завідування відділом загальної патології і продовжував наукову роботу. Основними напрямками його досліджень після переїзду до Петербургу стали вивчення злоякісних новоутворень та етіологія і морфологія заразних захворювань.

Важливим етапом науково-організаційної діяльності В.В.Підвисоцького стало призначення його генеральним комісаром російського відділу Міжнародної гігієнічної виставки, що проходила 1911 р. у Дрездені. Російський відділ отримав високу оцінку, і В.В.Підвисоцький був удостоєний звання ординарного почесного члена Королівського інституту експериментальної терапії у Франкфурті-на-Майні. Коли наступного року було вирішено провести Всеросійську виставку з гігієни, її генеральним комісаром знову призначили В.В.Підвисоцького. З присутнім йому ентузіазмом він розпочав підготовку виставки, але наприкінці січня 1913 р. сильно застудився і 4 лютого помер від важкої грипозної пневмонії. Багатогранна й кипуча діяльність вченого обірвалася на 56-му році життя. Одним із чинників його міжнародного визнання є бронзова медаль, якою нагородив вченого уряд Франції [15]. Як писав відомий німецький патолог Лейден, неважко запам'ятати імена видатних російських медиків: крім Мечникова, всі вони починаються на «П» — Пирогов, Павлов, Підвисоцький.

1. *Исторический архив Эстонии*, ф.402, оп.3, д.1335, л. 74—80.
2. *Тартуский университет и Украина* / Под ред. В.Оноприенко и Х.Танклера. — Киев, 2004. — 211 с.
3. *Современники*. Альбом биографий Н.И.Афанасьева. — М., 1910. — Т.2. — С.339.
4. *Руда С.П.* Вихованець Житомирської класичної гімназії професор В.В.Підвысоцький // *Велика Волинь*. — 1997. — Т.17. — С.120—121.
5. *Линиченко И.А.* Профессор В.В.Подвысоцкий как студент-товарищ. — Одесса, 1913. — 11 с.
6. *Подвысоцкий В.* О кефире // Приложения к протоколам заседаний Об-ва киевских врачей за 1882—1883 гг. — Киев, 1884. — С.27—61.
7. *Державний архів м. Києва*, ф.16 (Київський університет), спр. 4806, оп.465, арк.23.
8. *Врач*. — 1886. — Т. 7. — № 44. — С.793.
9. *Васильев К.Г., Герасимова Л.В.* В.В.Подвысоцкий в Одессе // Первые чтения им. В.В.Подвысоцкого. — Одесса, 2002. — С.15—24.
10. *Сиротинин Н.Н.* О двух ведущих русско-украинских школах патологов // Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. — Киев: Госуд. изд-во мед. л-ры УССР, 1954. — С. 241—245.
11. *Заболотный Д.К.* В.В.Подвысоцкий как профессор Киевского университета // Избр. тр. — Киев: Изд-во АН УССР, 1956. — С. 285—287.
12. *Лихтенштейн Т.Г.* К истории отечественной микробиологии: Материалы по истории развития медицинской микробиологии в г.Киеве в дореволюционный период: Авт. дис. ... канд. биол. наук. — Киев, 1958. — 14 с.
13. *Васильев К.Г., Запорожан В.Н., Занчевская Т.А.* Владимир Валерианович Подвысоцкий. Историко-биографический очерк. — Одесса: Одес. гос. мед. ун-т, 2003. — 134 с.
14. *Цедербаум В.И.* Памяти профессора В.В.Подвысоцкого // *Русский врач*. — 1913. — № 5. — С. 164—165.
15. *Центральный державний історичний архів України*, ф.708, оп.337, спр.49.

Одержано 11.09.2007

С.П. Рудая

Профессор В.В. Подвысоцкий (к 150-летию со дня рождения)

Рассказывается о жизни, научной и организаторской деятельности украинского и русского патолога В.В.Подвысоцкого (1857—1913).

Т.О. Щербань

Дмитро Іванович Багалій (до 150-річчя від дня народження)

*Описано наукову та організаційну діяльність академіка Д.І.Багалія (1857—1932),
аналізується його наукова спадщина.*

Цього року виповнюється 150 років від дня народження видатного вченого-історика Дмитра Івановича Багалія. За радянських часів творча спадщина академіка, котра нараховує понад 500 праць і присвячена регіональній історії України, а також історії української культури, науки, освіти, археології, історичній географії, археографії, джерелознавству, історіографії, біографістиці, була майже вилучена з наукового обігу. Поодинокі

згадки наукового доробку Д.І.Багалія в друкованих виданнях не давали цілісного уявлення про його внесок у розвиток історичної науки. Глибоке і систематизоване вивчення науково-педагогічної та громадсько-політичної діяльності Д.І.Багалія розпочалося в останнє десятиліття ХХ ст. завдяки публікаціям В.В.Кравченка, В.І.Заруби, О.П.Толочка та інших дослідників, що сприяло розвитку української історичної наукової думки, а також

© Т.О. Щербань, 2007